

Просвітницька діяльність Івана Багряного в період функціонування таборів для переміщених осіб у західних окупаційних зонах

У статті досліджено вплив просвітницької діяльності української інтелігенції на життя українців у таборах переміщених осіб у повоєнній Західній Німеччині та внесок Івана Багряного в розвиток українського громадсько-політичного життя в еміграції. Іван Багрянний розумів усю важливість підтримки й розвитку культурного життя в еміграції та саме його просвітницька діяльність стала важливим складником культурно-просвітницького життя переміщених осіб у західних окупаційних зонах.

Ключові слова: репатріація, переміщені особи, табори для переміщених осіб, Іван Багрянний, еміграція, союзники, західні окупаційні зони.

Постановка наукової проблеми та її значення. ХХ ст. є предметом різносторонніх досліджень істориків, політологів, міжнародників. Опубліковано велику кількість матеріалів щодо найрізноманітніших аспектів політичної, соціально-економічної та національно-культурної історії. Серед проблем, що потребують більш детальних досліджень, – період Другої світової війни, зокрема ті її аспекти, які стосуються великих переміщень людей після Другої світової війни.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблему організації та функціонування таборів для переміщених осіб у західних окупаційних зонах досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Предметом їх зацікавлення стало організаційно-правове, структурне оформлення таборів для переміщених осіб, проблеми переселення переміщених осіб до різних країн світу, але мало хто досліджував національно-культурне та просвітницьке життя українців у таборах для переміщених осіб у західних окупаційних зонах. Цими проблемами займалися В. Маруняк, Ю. Макар, В. Холодницький, Ф. Заставний, Л. Стрільчук, М. Куницький.

Запропонована стаття є спробою проаналізувати просвітницьку діяльність, що велася серед українських переміщених осіб у західних окупаційних зонах, на прикладі діяльності українського письменника й публіциста, великого сина України, патріота Івана Багряного, у чому й полягає **актуальність** дослідження.

Мета статті – висвітлення діяльності літератора й публіциста, громадсько-політичного діяча, борця за волю України І. П. Багряного за часів «ери переміщених осіб», який розгорнув активну роботу в таборах для переміщених осіб і після багатьох років повернувся із замовчування на Батьківщину після проголошення української незалежності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Постать Івана Багряного – одна з найяскравіших і найдраматичніших в українському письменстві й громадянстві першої половини та середини ХХ ст. Переслідуваний і караний на батьківщині, в УРСР, він не для всіх виявився бажаним та зручним в еміграції, у діаспорі його політична позиція ставала предметом не лише заперечень, а й злостивих перекручень та наклепів. В еміграції письменник перебував у центрі полеміки, що стосувалася передусім шляхів розвитку українського політичного руху. Це, передусім, викликано як постаттю митця, так і непересічністю його творів, де поєднуються глибока думка та цікавий сюжет, документальна правдивість і філософічність.

Нині, коли справдилися прогнози І. Багряного як політика щодо майбутнього незалежної України, його діяльність знову опинилася в центрі дискусій. Замовчуваний в Україні всі повоєнні роки, він лише останнім часом став відомий читачам на батьківщині. Тепер опубліковано його кілька романів, за його творами ставляться фільми, з'являються дослідження про нього.

Найбільше І. Багрянний поцінований як письменник, натомість не повною мірою досліджено його політичну публіцистику, яка була предметом поодиноких праць В. Гришка [1, с. 13–15], І. Дзюби [2, с. 3–8], Г. Костюка [3, с. 4–12], В. Наддніпрянця [4, с. 1–163], О. Утріско [5, с. 299–303].

Актом справедливості й визнання (хоч запізнілого) стало присудження йому посмертно, у березні 1992 р., Державної премії України імені Тараса Шевченка. Ера переміщених осіб – так не випадково називають історики 1940-ві роки. Друга світова війна дала поштовх масштабній міграції. У 1939 р. понад 10 тис. українців перед приходом червоноармійських військ у Західну Україну подалися на Захід Європи.

У роки Другої світової війни німецька окупаційна влада насильно відправила чимало українців на примусові роботи в табори праці. Деякі з них, зокрема молодого віку, добровільно подалися шукати кращої долі в Німеччину та інші країни Європи. Відступ німців з України спричинив нові зміни в демографічному середовищі української спільноти. Перед новим приходом радянських військ в Україну на Захід виїхало близько 100 тис. українців, здебільшого з провідної верстви.

Після закінчення Другої світової війни кілька мільйонів українців опинилися на території колишнього Третього рейху. Союзники назвали цих осіб «Displaced Persons» (переміщені особи, далі – ПО). На порядку денному постало питання «Як і куди повернути цих «скитальців»?», а також «Як і де їх утримувати?». Найперше було вирішено утримувати всіх бажаючих у спеціальних таборах. Але господарями своєї долі вони не були: мешканців др-таборів перевіряли, ураховуючи думку радянської сторони, і часто віддавали в руки представників Москви, тому більшість їх добровільно чи з примусу повернулися в СРСР, де на багатьох чекали репресії.

Табірники – вихідці з СРСР, у тому числі й українці, – далеко не завжди хотіли повертатися в Країну Рад. Лише невелика частина «табірників» залишилася на Заході, половина в подальшому виїхала до США й Канади, а решта розсіялася по світу: хтось осів у Західній Європі, а комусь удалося дістатися Австралії чи Південної Америки.

За даними українського вченого Федора Заставного, у Західній Німеччині та Австрії на початку 1946 р. мешкало 200 тис. українців, які не виявили бажання повертатися на Батьківщину. За зонами окупації українські емігранти розселилися в американській зоні Німеччини (Баварія) – понад 50 %, в англійській – 25 %, у французькій – 5 %, в Австрії – 15 % [6, с. 20].

Більшість цієї еміграції становила молодь, яку силоміць вивезли на роботу в Німеччину, українська інтелігенція, яка вціліла після репресій 30-х років ХХ століття, – ті люди, які повернулися із заслання. Серед цієї хвилі еміграції були літератори, артисти, співаки, науковці – це була величезна інтелектуально-культурна сила.

Донедавна постаті багатьох українських громадських та політичних діячів, письменників, представників української інтелігенції тієї доби були майже не відомі, оскільки радянська тоталітарна система робила все, щоб голоси патріотів не були почуті на Батьківщині. Але в час національного відродження повертаються в Україну імена видатних громадських діячів. Визначальну та найвпливовішу роль в об'єднанні українців в еміграції відіграла літературна й публіцистична робота письменника та громадського діяча Івана Багряного, який від імені емігрантів відповів світові на питання «Чому вони не хочуть вертатись до ССРСР?» [7, с. 5–13].

Іван Павлович Багрянний (Лозов'яга) народився 19 вересня 1906 р. у м. Охтирці Сумської області (помер 25 серпня 1963 р., похований в Ной-Ульмі, Німеччина). Шестирічним хлоп'ям розпочав своє навчання, проявляючи здібності до літературної творчості. У другому класі він уміщав свої вірші та малюнки в шкільному журналі «Надія», а в третьому уже сам редагував його. Навчаючись у Краснопільській художньо-керамічній школі, на 16-му році життя Іван Багрянний тут засновує й редагує шкільний журнал «До світла». Через три роки в Охтирці видав поетичну збірку «Чорні силуети».

Після публікації нарисів «Крокви над табором» – про створення колгоспів у селах біля Охтирки, письменника в 1932 р. уперше заарештовують за обвинуваченням у «проведенні контрреволюційної агітації... за допомогою літературних творів». Він живе на Далекому Сході серед українців Зеленого Клину. Двічі Іван Багрянний утік із місць позбавлення волі. Багряному висувається нове звинувачення, тепер уже як керівникові націоналістичної контрреволюційної організації. У 1940 р. хворий, знесилений, але не скорений поет-патріот повертається в рідну Охтирку, де жив без права виїзду, і працював у театрі декоратором.

Під час окупації німцями Охтирки Іван Багрянний був на фронті як «народний ополченець», залишився в німецькому запллі й працював редактором у газеті «Голос Охтирщини». Випадково уникає розстрілу німцями. Після визволення Охтирки Червоною армією ним знову зацікавилася НКВС. І Багрянний залишає рідне місто. У 1943–1944 рр. він у лавах українських повстанців пише пісні, коломийки, готує листівки. У надзвичайно складних і небезпечних умовах у гірському селищі Моршин пише роман «Тигролови», головний герой якого – нащадок першого політичного заслання Сибіру, гетьмана України Дем'яна Многогрішного – Григорій Многогрішний.

Після війни Іван Багрянний залишається в Європі, оселяється в місті Ной-Ульм (Німеччина) і включається в роботу української еміграції. У першому повоєнному році далеко від Батьківщини виходить збірка поезій Івана Багряного «Золотий бумеранг» [8, с. 108].

У 1946 р. видано памфлет «Чому я не хочу вертатись до СРСР?» (інша назва – «Чому я не хочу вертатися на «родину»?»), саме з нього розпочалась активна просвітницька діяльність, де викладає політичну декларацію національної гідності й прав людини, яка пережила примусову репатріацію, насильство, тортури, приниження як колишній в'язень, остарбайтер, полонений, позбавлений власного імені. Адже йшлося про захист сотень тисяч приречених співвітчизників, які підлягали примусовій репатріації. Твір став відповіддю на облудні заклики радянської пропаганди й безсоромні дії західних урядів, котрі сприяли насильницькій репатріації (поверненню на батьківщину) біженців до СРСР. Памфлет перекладено багатьма мовами, зокрема, французькою, німецькою, італійською, англійською, іспанською та іншими мовами. Він набув широкого резонансу в повоєнні роки й відіграв свою роль у вирішенні долі української політичної еміграції. Твір зробив переворот у ставленні західного світу до втікачів із СРСР, за свідченням І. Дзюби, відіграв важливу роль, оскільки став «одним із тих документів, які допомогли змінити ставлення західної громадськості до проблеми «переміщених осіб», – а водночас це був і початок деміфологізації сталінського режиму» [7, с. 5–13]. Памфлет урятував від концтаборів десятки тисяч біженців-емігрантів. Відчутно вплинуло й подальше політичне напруження між СРСР і Заходом – до української еміграції почали ставитись інакше. Десятки тисяч емігрантів подалися до берегів Америки, Канади, Австралії шукати своєї долі. У 1956 р. опубліковано віршовану повість-сатиру «Антон Біда – Герой Труда» на дії берлінського «Комитета за возвращение на Родину». Багряного обурює кампанія брехні й фальсифікації дійсності, до якої вдавалися ті, хто заманював знедолених співвітчизників у «Советський рай». Він, як і інші, переживає передчуття невідворотного, тривогу, острах за майбутнє в таборах Ді-Пі, де постійно панує страх перед поверненням до «соціалістичного раю» [9, с. 612–617].

Із хронології історичних подій і територіальних поділів у час Другої світової війни як передумов організації таборів переміщених осіб стає зрозуміло, що українці, особливо із західних земель, побоюючись переслідувань із боку сталінського злочинного режиму, шукали притулку в більш безпечних країнах. Увесь цей український емігрантський потік поділений на «східняків» і «західняків». Назва *displaced person* відображала чисто механічну зовнішню причину переселення на Захід – вплив війни, але не відбивала політичної складової. Адже ці люди ставали блукальцями під загрозою їхній свободі та життю внаслідок режиму національного, політичного й релігійного пригноблення.

Сотні тисяч вимушених емігрантів скупчилися у тимчасових таборах у Західній Європі без засобів до існування, без упевненості в завтрашньому дні. Проте є ще активне й свідоме культурно-просвітницьке й бурхливе товариське життя. Пройшли «відбір» – отримали «шанс» виїхати за океан.

Потрібно було створювати організації, які б об'єднували людей, допомагали їм вистояти. Тому за час свого перебування на еміграції Іван Багряний займався просвітницькою діяльністю. Він разом з однодумцями організує Українську революційно-демократичну партію (УРДП), у якій згуртує відданих українській справі земляків зі східних і центральних областей України [10, с. 300–310].

УРДП ставила своєю метою боротьбу за незалежну демократичну Україну, орієнтуючись на всі трудові та національно свідомі елементи в самій УРСР, це була принципово акцентована орієнтація, що вимагала змін в ідеології українського визвольного руху. Одна з найчисленніших, із чималим інтелектуальним потенціалом, УРДП багато зробила для еволюції політичної думки української еміграції в бік європейськи зрозумілого демократизму, хоч і залишила місце для стереотипів революційності та класовості, що пояснювалося саме апеляцією до реалій УРСР.

У вересні 1945 р. у Ф'юрті, що в північно-східному передмісті Нюрнберга, Іван Багряний із групою літераторів створив літературно-мистецьке об'єднання українських письменників – Мистецький український рух (МУР), – яке відкрите для всіх діячів слова і художників [11, с. 386–416].

Близько 80 таборів заселено виключно або переважно українцями, у них розвинулося широкомасштабне суспільно-громадське, релігійне, політичне та культурно-освітнє життя. Найбільші українські табори містилися в американській зоні в Мюнхені, Аугсбурзі, Міттенвальді, Регенсбурзі, Ашафенбурзі й Байройті, а також в Австрії – Зальцбурзі, у британській та французькій зонах. Ускладненим було становище українців і в питанні національної приналежності, бо існувала заборона щодо самого визначення «українець». Насильницьке повернення переміщених осіб додому викликало хвилю самогубств скитальців, що й привело в дію міжнародні переселенські програми [12, с. 3–9].

На той час репатріантами опікувалися міжнародні та спеціально створені організації й фонди, такі як Адміністрація ООН з допомоги та відновлення («УНРРА» – від англословної назви United Nations Relief and Rehabilitation Administration), яка також займалася репатріацією переміщених осіб восени 1945 р.

Коли в 1947 р. повноваження УНРРА закінчилися, почала роботу Міжнародна організація в справах біженців, яка проіснувала до 1952 р. До її повноважень належало переселення переміщених осіб і біженців у країни, що готові були їх прийняти. У переселенчій акції допомагали й українські організації в різних країнах, такі як Центральне українське допомогове бюро (у Лондоні) та Союз українців у Великій Британії [13, с. 74–110].

Прагнучи добробуту, свідомо інтелігенція організувала фактично з нічого українське патріотичне, культурно-освітнє, мистецьке та суспільно-релігійне життя в таборах. Це була спроба гармонізації власного перебування в умовах невідомості. «Усі були щасливі, що вирвалися із «пекла московського», – це найважливіше, тому й мали силу пережити побутову скруту, згуртувались і створили свою культурну Україну: садочки, гімназії, спортивні дружини, молодіжні організації, театри та хори на належному рівні, що визнавалися західними державами», – згадує Методій Борецький, учасник табору Зальцбург [14, с. 138–142].

Цікавим є також той факт, що українські «ПО» мали свої школи, гімназії, університети, футбольні команди та десятки таборових газет, вели надзвичайно активну культурну й політичну діяльність на території Німеччини. Важливим джерелом інформації були радіопередачі, які трансливалися з Мюнхена, а інформаційні листки стали початком еміграційної преси. Писані від руки або на друкарській машинці аркуші виконували роль настінних газет, згодом з'явилися бюлетені [15, с. 2–10].

Анна Гаврилук, табір Ашафенбург згадує: «Таборове життя – це приємне юнацьке життя, ми мали забави, танці, ватри, співи. Поза тим, дуже добре навчання: учили латину, грецьку, математику, літературу й історію. Єдиною проблемою були книжки, але ми старанно робили записи. Життя в таборах і молодіжні організації виховували в нас життєву зарадність та прищеплювали любов до нашої культури. Водночас ми часто ставали свідками звичайних життєво-побутових сцен – сварок, сусідсько-родинних перипетій, що доходили до комедії. Коли ми їхали в імміграцію, то було сумно прощатися» [16, с. 107–139].

За часів функціонування таборів для ПО в західних окупаційних зонах з'явилося безліч періодичних видань. Історик Володимир Маруняк наводить такі цифри стосовно видань ПО: у Німеччині за 1945–1951 рр. видано 1548 назв, із них машинним друком із металевих шрифтів – 1146, розмножених циклостилем із машинописних текстів – 402 [14, с. 115–122]. Ці видання представляли політичні погляди представників політичної хвилі еміграції. Захоплення газетними листками перенеслося навіть на кораблі, які везли біженців до берегів Америки та інших країн. У невеличких за обсягом листках рідною мовою повідомляли про погоду над Атлантикою, давали поради емігрантам.

Феноменом з українських видань, заснованих після Другої світової війни в Німеччині, був часопис «Українські вісті», який проіснував найдовше (понад 55 років). Спочатку «Українські вісті» були газетою Спілки українських письменників і журналістів у новоульмівському таборі для переміщених осіб, редактором якої був І. Багрянний, а згодом неофіційний орган споріднених громадсько-політичних організацій [17, с. 203–213].

Видання з першого дня існування стало найпильнішим літописцем періоду ПО в історії української долі в Західній Німеччині й Австрії, окупованих із 1945 року американськими, британськими й французькими військами. Публікації часопису розповідають про систему таборів для ПО – зосередження сотень тисяч біженців-українців, власне, політичних емігрантів, які після Другої світової війни змушені були залишити рідну землю та опинилися на чужині [18, с. 9–11].

Оскільки видання відіграло роль своєрідного хронікера життя українських політичних емігрантів у перший період їх перебування на чужині, «Українські вісті» має значну цінність для вивчення історико-культурної спадщини українців повоєнних років у Німеччині й Австрії. Отож, «Українські вісті» є одним із найголовніших свідків тих подій та їхнім безпосереднім учасником.

Публікації часопису, по-перше, представляли картину суспільно-громадського, політичного й церковного життя, знайомлять із хронікою подій у таборах; по-друге, містили матеріали про літературно-мистецьке й наукове життя української еміграції того часу; по-третє, розповідали про шлях українців («учорашніх діпстів») до різних країн світу й перші кроки розбудови українського буття там. Зокрема, цінні відомості про місця розташування таборів, де перебували українці (Авгсбург, Ашафенбург, Бад-Верісгофен, Байройт, Берхтезгаден, Волькерінг, Гіссен, Ділінген, Зальцбург, Ельванген, Етлінген, Зеєдорф, Корнберг, Ляндек, Мангайм, Міттенвальд, Новий Ульм, Пфорцгайм, Ульм, Фюссен, Цуффенгаузен, Штутгарт тощо), і про післядіпівське життя наших співвітчизників у країнах їхнього розселення (від Австралії, Англії, Аргентини, Бельгії, Бразилії, Голландії, Іспанії, Італії, Канади, США, Франції – до більш екзотичних: Болівії, Венесуели, Гаїті, Індонезії, Китаю, Марокко, Мексики, Нової Зеландії, Парагваю, Тунісу, Чилі тощо) [15, с. 20–22].

Регулярне видання та його національне спрямування відіграли важливу роль у консолідації українців, котрі були спочатку доволі розрізненими. За матеріалами часопису можливо зрозуміти про той важкий моральний стан, у якому перебували українці на чужині, спричинений невизначеністю їхнього правового статусу, необлаштованістю побуту та, насамперед, тиском радянських репатріаційних комісій, що намагалися будь-що повернути українців до Радянського Союзу.

На сторінках газети сьогодні надають першоджерельну інформацію про різні сторони життя в таборах: це і діяльність українських політичних партій (насамперед УРДП), і проблема консолідації українців на чужині, і розвинута в таборах система освіти українців – існування шкіл, гімназій, професійних курсів (водіїв, із вивчення мов та ін.), а також вищих навчальних закладів (Український технічно-господарський інститут, Український вільний університет). Газета широко висвітлювала діяльність численних на той час українських громадських організацій і об'єднань [10, с. 300–310].

Найважливіша роль часопису того періоду – це інформування читачів про стан справ з облаштуванням українців, ознайомлення з проблемами, пов'язаними з розбудовою українського життя в різних країнах світу, належала листам читачів газети, учорашнім ПО, вони містили практичні поради тим групам українців, які ще перебували в таборах та вже планували переселення. Видання періоду ПО збагачує нас також цікавими подробицями про український літературний процес у Німеччині й Австрії, зокрема про діяльність Мистецького українського руху (МУРу), а також про театральне життя [19, с. 123–129].

Отже, можна засвідчити що в українських таборах для ПО протягом лише кількох років їх існування розвинулося доволі жваве суспільно-громадське, господарське, політичне, культурно-освітнє, літературно-мистецьке, та й спортивне життя. Також помітна й видавнича діяльність, це матеріали різних журналістських жанрів: інформації, репортажі, звіти, подорожні нотатки, оглядові статті, мемуари тощо [18, с. 429–450].

Існування газети важко уявити без Івана Багряного. Та й творчу спадщину цього письменника та громадського діяча, як літературну, так і публіцистичну, найширше представлено саме на сторінках «Українських вістей». Потрібно відзначити, що значну кількість публіцистичних статей, які відіграли визначальну роль в об'єднанні українців еміграції, надруковано саме в діпівський період, як-от: «Чуєш, світе?» (25 травня 1947 р.), «Так тримати!» (5 листопада 1947 р.), «Наша правда» (20 березня 1948 р.), «Фарватер п'ятої колонії» (14 липня 1949 р.) [7, с. 5–13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Іван Багряний був не лише найвпливовішою постаттю в час організаційного становлення суспільного життя в таборах західних окупаційних зонах, у 1952–1963 рр. він був головою Української національної ради та віце-президентом УНР в екзилі. Письменник щиро вірив у майбутнє України, у те, що знайдуться її будівничі, що вільна Україна можлива на уламках СРСР. Іван Багряний своїми творами, прикладом свого страдницького життя надихав на боротьбу й звитяжну працю. Він усе життя змагався за людей, виявляючи при цьому в найскладніших ситуаціях особливу витримку та мужність.

Загалом же публіцистичний доробок Івана Багряного являє надзвичайний інтерес і, як уже говорилося, багато в чому повчальний і не втратив своєї актуальності. Не всі, напевно, погодяться з поглядами автора, інколи висловленими в запалі полеміки (та в цьому й немає доконечної потреби), але, поза сумнівом, кожному можуть дати неабиякий імпульс для роздумів. Реалістичність і динамізм політичного мислення Івана Багряного, його ентузіастична постава забезпечили йому послідовників у всіх країнах розселення української політичної еміграції.

Джерела та література

1. Гришко В. Невчасна віра в людину / В. Гришко // Слово і час. – 1981. – №1. – С. 13–15.
2. Дзюба І. Громадська снага і політична прозорливість (до 90-річчя від дня народження Івана Багряного) / І. Дзюба // Дивослово. – 1996. – № 10. – С. 3–8.
3. Костюк Г. Іван Багряний (сторінки спогадів) / Г. Костюк // Українська мова і література в школі. – 1993. – №10. – С. 4–12.
4. Наддніпрянець В. На літературному базарі. Поезія, проза і публіцистика Івана Багряного / В. Наддніпрянець. – Мюнхен : АВК, – 1963. – 163 с.
5. Утріско О. І. Багряний і Д. Донцов: проблема світоглядно-публіцистичних взаємин / О. Утріско // Наукові записки. Серія : Літературознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – Вип. 4. – С. 299–303.
6. Заставний Ф. Д. Українська діаспора. Розселення українців у зарубіжних країнах / Федір Заставний. – Львів : Світ, 1991. – 119 с.

7. Дзюба І. Громадянська снага і політична прозорливість (про публіцистику Івана Багряного) / І. Дзюба // Публіцистика / Іван Багряний. – К. : [б. в.], 2006. – С. 5–13.
8. Загребельний П. Багряний Іван / П. Загребельний // Українська літературна енциклопедія. – Т. 1. – К. : Наука, 1988. – С. 108.
9. Лавріненко Ю. Іван Багряний – політичний діяч і письменник / Ю. Лавріненко // Українське слово : хрестоматія. – Кн. 2. – К. : Рось, 1994. – С. 612–617.
10. Українська революційно-демократична партія (УРДП–УДРП) : зб. матеріалів і док. / упоряд. О. Коновал. – Чикаго; Київ : Фондація ім. Івана Багряного, 1997. – 856 с.
11. Грабович Г. До історії української літератури : дослідж., есе, полеміка» / Г. Грабович. – К. : Ініціал, 1997. – С. 386–416.
12. The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II / edited by W. Isajiw, Y. Boshyk, R. Senkus – Edmonton, 1992. – S. 3–9.
13. Dyczok M. The Grand Alliance and Ukrainian Refugees / M. Dyczok. – Basingstoke, 2000. – С. 74–110.
14. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні / В. Маруняк. – Т. 1 : 1945–1951. – Мюнхен : Укр. віл. ун-т, 1985. – 405 с.
15. Козак С. Горгаючи пожовклі сторінки / Сергій Козак. – Мюнхен : Укр. віл. ун-т, 2002. – 26 с.
16. Satzewich V. The Ukrainian Diaspora / V. Satzewich. – London, 2002. – 281 s.
17. Преса УРДП та її працівники / [О. Коновал, А. Глинін], підписи : О. К., А. Г. // Українська революційно-демократична партія (УРДП–УДРП) : зб. матеріалів і док. / упоряд. О. Коновал. – Чикаго ; Київ : Фондація ім. Івана Багряного, 1997. – С. 209–213.
18. Українська планета Ді-Пі: сторінками газети «Українські вісті» / упоряд. С. Козак. – К. : Літ. Україна, 2013. – 564 с.
19. «Українські вісті» в Європі й Америці (1945–2000) : бібліогр. покажч. змісту газ. «Українські вісті» : у 2 т. / упоряд. С. Козак. – К. : Літ. Україна, Ярославів Вал, 2010. – Т. 1 : 1945–1967. – 2010. – 558 с.

Удот Александр. Просветительная деятельность Ивана Багряного в период функционирования лагерей для перемещенных лиц в западных зонах оккупации. В статье исследуется влияние просветительской деятельности украинской интеллигенции на жизнь украинцев в лагерях перемещенных лиц в послевоенной Западной Германии и вклад Ивана Багряного в развитие украинской общественно-политической жизни в эмиграции.

Ера перемещенных лиц – так не случайно называют историки 1940 г. Вторая мировая война дала толчок для масштабной миграции. После завершения Второй мировой войны несколько миллионов украинцев, которые оказались на территории бывшего Третьего рейха, союзники антигитлеровской коалиции загнали в спецлагеря.

Перемещенные лица – выходцы из СССР, в том числе и украинцы, – далеко не всегда горели желанием вернуться в Стану Советов. Но хозяевами своей судьбы они не были: жителей лагерей для ПО проверяли, принимая в расчет данные советской стороны, и чаще всего переправляли в руки представителей Москвы, поэтому большинство их добровольно или принудительно вернулись в СССР, где многие подверглись репрессиям. Лишь небольшая часть ПО-лиц осталась на Западе, половина позже выехала в США и Канаду, а остальные рассеялись по миру – кто-то осел в Западной Европе, а кому-то удалось добраться до Австралии или Южной Америки.

Цель статьи – освещение деятельности писателя, публициста, общественно-политического деятеля, борца за свободу Украины Ивана Багряного в период «эры перемещенных лиц», имя которого после провозглашения независимости Украины опять набирает популярность.

Относительно творчества Ивана Багряного у историков и литераторов нет единого мнения. Это связано с незаурядностью его произведений, в которых объединена глубокая мысль и интересный сюжет, документальная правдивость и философичность.

Еще в эмиграции писатель оказался в центре полемики относительно пути развития украинского политического движения. Не для всех он был желателен и удобен, даже среди представителей украинской диаспоры его политическая позиция поддавалась критике. Сегодня, когда осуществились прогнозы Ивана Багряного как политика относительно будущего Украины, его общественно-политическая деятельность опять оказалась в центре дискуссий.

Ключевые слова: репатриация, перемещенные лица, лагеря для перемещенных лиц, Иван Багряний, эмиграция, союзники, западные оккупационные зоны.

Udot Oleksandr. Educational Activities Ivan Bagryany During the Operation of the Camp for Displaced Persons in the Western Occupation Zones. The paper examines the impact of the Ukrainian intelligentsia educational activities on the lives of Ukrainians in the camps of displaced persons in post-war West Germany Ivana Bagryanogo that contribute to the development of Ukrainian social and political life in exile.

The era of the displaced – so no coincidence, historians called 1940. The Second World War gave rise to large-scale migration. After the Second World Won several million Ukrainians who were on the territory of the former Third Reich, allies of the anti-Hitler coalition were herded into special camps.

Displaced persons – immigrants from the Soviet Union, including Ukrainians, are not always eager to go back to the camp of the Soviets. But the masters of their fate they were residents of the camps dp-examined, taking into account the data of the Soviet side, and often transported into the hands of the representatives of Moscow, so most of them voluntarily or

forcibly returned to the Soviet Union, where many were subjected to repression. Only a small part of the displaced persons parties in the West, half went further in the US and Canada, and the rest scattered around the world – some settled in Western Europe, and someone managed to get to Australia or South America.

The purpose of the article – the writer lighting activities, journalist, political figure, a fighter for the freedom of Ukraine Ivana Bagryanogo during the «era of displaced persons», whose name is after the proclamation of independence of Ukraine is gaining popularity again.

Regarding creativity of the Ivan Bagryany historians and writers are divided. This is due to the originality of his works, which combine deep thought and an interesting plot, documentary truth and philosophising.

Even in exile writer at the center of controversy regarding the development of Ukrainian political movement. Not for everyone, he was very welcomed and comfortable, even among members of the Ukrainian diaspora of its political position give in to criticism. Today, when the forecasts were realized I. Crimson, as a policy, on the future of Ukraine and its political activity was again at the center of discussions.

Key words: repatriation, displaced persons, camps for displaced persons, Ivan Bagryany, emigration, allies, Western occupation zones.

УДК 061.23(477-25):351.853«1910/1913»

Леся Качковська

Пам'яткоохоронна діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини й мистецтва впродовж 1910–1913 рр.: становлення та розвиток

У статті висвітлено становлення й розвиток діяльності Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва (далі – КТОПСІМ). Досліджено процес реалізації ним організаційних і статутних питань. Проаналізовано пам'яткоохоронний аспект роботи КТОПСІМ на Правобережній Україні за матеріалами звітної документації 1910–1913 рр.

Ключові слова: Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, культурна спадщина, пам'яткознавча діяльність, пам'яткоохоронна робота, Київщина, Умань.

Постановка наукової проблеми та її значення. У суспільно-політичному, культурному та духовному житті України XIX – поч. XX ст. вважається часом становлення наукового пам'яткознавства – процесу багатостороннього вивчення й збереження численних старожитностей зусиллями окремих державних інституцій та громадсько-культурних осередків. У зазначеному процесі, що стосувався також архітектурних реліквій, які складають значну частину національного культурного надбання, активну участь відіграло й Київське товариство охорони пам'яток старовини й мистецтва.

Кращі традиції, досвід і наукова спадщина учасників пам'яткознавчого руху, які працювали в складі КТОПСІМ, не втратили значення й сьогодні. Чимало пам'яткознавчих проблем, що потребували розв'язання в XIX – на початку XX ст., перегукуються з аналогічними проблемами в житті сучасного українського суспільства. Тому звернення до надбань історичного пам'яткознавства, ознайомлення з його кращими здобутками, у тому числі Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, сприятиме розвитку пам'яткознавчої справи, подальшому відновленню призабутих, а то й невідомих сторінок минувшини українських земель.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сьогодні в українській історіографії відсутні узагальнюючі дослідження з історії вивчення та охорони вітчизняних культурних цінностей на всіх українських етнічних землях протягом кінця XIX – початку XX ст., участі в цій діяльності всіх без винятку науково-громадських товариств відповідного профілю. Найвні монографії й статті стосуються, зазвичай, лише тих, що працювали в Наддніпрянській Україні. Зокрема, про КТОПСІМ ідеться в ґрунтовних дослідженнях Л. Федорової [9], Л. Качковської [6]. Окремі аспекти його пам'яткоохоронної роботи висвітлено в монографії С. Гаврилюк [1] та Н. Ковпаненко [7], статті Т. Григор'євої й Г. Денисенко [3]. Однак тут не акцентовано увагу на особливостях діловодної документації Товариства. Між тим результати його пам'яткознавчої діяльності широко відбиті в протоколах засідань і постановах Ради та Розпорядчого комітету, письмових клопотаннях перед органами влади, різних зверненнях до місцевого